

บทคัดย่อ

การประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุสมัยทวารวดี

สารีริกเจติยะ หรือ **ธาตุเจติย** คือ สกูปเจติยที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ภายหลังการถวายพระเพลิงพระพุทธรูปและโศกนาฏกรรมอาจารย์ ได้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุเพื่อให้เหล่ากษัตริย์และพราหมณ์ อัญเชิญกลับไปประดิษฐานยังนครของตน สำหรับรายละเอียดและขั้นตอนการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุนับเป็นสาระสำคัญที่จะปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาในดินแดนและสมัยต่างๆ รวมทั้งอาจมีข้อความที่เกี่ยวข้องกับการรจนาหลักฐานประวัติศาสตร์ เป็นบทกล่าวเกริ่นนำเรื่องราวประวัติศาสตร์ชุมชน เชื่อมโยงความศักดิ์สิทธิ์ของท้องถิ่นให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนชมพูทวีป หลักฐานที่ปรากฏเป็นรูปธรรมของการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ได้แก่ หลักฐานโบราณคดีที่พบในอินเดีย ศรีลังกา เมียนมาร์ และประเทศต่างๆ ที่รับนับถือพระพุทธศาสนา รวมทั้งประเทศไทย

สำหรับรูปแบบการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ที่ปรากฏในวัฒนธรรมทวารวดี ดังตัวอย่าง จากหลักฐานโบราณคดี ๒ แห่ง คือ สกูปหมายเลข ๑ ตำบลคูบัว จังหวัดราชบุรี และพระธาตุนาคูน อ.นาคูน จังหวัดมหาสารคาม มีตำแหน่งการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุตามแนวแกนกลางสกูประดับลึกจากพื้นดิน อันเป็นรูปแบบดั้งเดิมของการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในอินเดียและศรีลังกา รวมทั้งปรากฏสัญลักษณ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา สำหรับรูปแบบผอบที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ แสดงให้เห็นถึงการรับอิทธิพลวัฒนธรรมพุทธศาสนาที่มีต้นแบบจากอินเดียฝ่ายเหนือ และอินเดียฝ่ายใต้รวมทั้งศรีลังกา โดยอาจผ่านมาทางศิลปะพม่าสมัยวัฒนธรรมปยู

แบบแผนการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุสมัยทวารวดี นับเป็นจุดเริ่มแรกของการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในประเทศไทย ที่จะมีพัฒนาการสืบต่อมาสมัยหลัง

Abstract

The Inauguration of Buddha Relics During the Dvaravati Period

The Saririka Cetiya, or the Dathu Ceti, is a special stupa which enshrines Buddha relics. After the Buddha's cremation, the Drona Brahmins divided Buddha's corporeal relics into different parts so that various kings and Brahmins could enshrine the relics within stupas in their homeland.

The inauguration procedure of Buddha's corporeal relics is an important cultural aspect of Buddhist texts, from different places and periods. These texts contain passages related to local history, linking the lands mentioned in the texts to the "Jambudipa".

Archaeological evidence regarding the installation procedure can be found in India, Sri Lanka, Myanmar, and other Buddhist countries including Thailand. The inauguration of Buddha's corporeal relics during the Dvaravati period is evident in two archaeological sites: Stupa no.1 at Ku Bua in Ratchaburi and the Phra That Na Dune stupa in Maha Sarakham.

In each of the stupas the relic chamber was discovered beneath the ground floor at the core of the stupa, reflecting the original practices carried out in India and Sri Lanka. Symbols relating to Buddhism and Hinduism were also found.

The artistic style of the reliquaries suggests influence from Northern Indian, Southern Indian and Sri Lankan Buddhist traditions, which probably entered the Dvaravati Kingdom through the Pyu Kingdom located in present-day Myanmar.

The inauguration of Buddha's corporeal relics during the Dvaravati period was the starting point of the Thai inaugurations which continue to evolve in later periods.

การประดิษฐาน พระบรมสารีริกธาตุสมัยทวารวดี*

จิรารวรรณ แสงเพ็ชร**

ความเป็นมาและความสำคัญของการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ

สารีริกเจดีย์ หรือ **ธาตุเจดีย์** คือ สถูปเจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ภายหลังการถวายพระเพลิงพระพุทธรูปและโทณพราหมณาจารย์ ทำการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อให้เหล่าภิกษุและพราหมณ์ อัญเชิญกลับไปประดิษฐานยังนครของตน ต่อมาสมัยหลังพุทธกาลพระเจ้าอชาตศัตรูและพระมหากัสสปะเถระแห่งนครราชคฤห์ ได้รวบรวม **“กระทำธาตุนิทานกรรม”** รักษาพระบรมสารีริกธาตุมิให้ถูกทำลาย โดยขุดลึกลงไปจากพื้นดิน ๘๐ ศอก สร้างเรือนแห่งพระบรมธาตุที่เรียกว่า **“ธาตุคระ”** รูปสถูปด้วยวัตถุมีค่าแต่ละชั้นครอบซ้อนลดหลั่นกัน สร้างประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์ ๕๕๐ พระชาติ รูปพระอสีติมหาสาวก ๘๐ องค์ และเรื่องราวพุทธประวัติ ตั้งเครื่องบูชา ธง ประทีป เครื่องหอม แล้วทำการปิดผนึกห้องกรุ อธิษฐานพยากรณ์ให้เทพยดาดูแลรักษาพระบรมธาตุ ราว ๒๐๐ ปี ต่อมาสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชราชวงศ์โมริยะแห่งนครปาฏลิบุตร เมื่อทรงนับถือและทำนุบำรุงพุทธศาสนา โปรดให้

* บทความนี้ เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง ระบบการจัดและการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในประเทศไทย หลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๕๒ และนำเสนอต่อที่ประชุม 19TH Indo-Pacific Prehistory Association Congress at Institute of Archaeology, Vietnam Academy of Social Sciences (November 29th-December 5th ,2009) Hanoi, Vietnam.

** นักศึกษาระดับปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มีการค้นหาสถานที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ทรงรวบรวมและอัญเชิญไปประดิษฐานยังสถูปเจดีย์ทั่วชมพูทวีป

ในดินแดนลังกาทวีปสมัยพระเจ้าทูลุฏคามณี ทรงประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุเจกเช่นในกาลก่อน มีการอธิบายรายละเอียดการตกแต่งห้องกรู* ประกอบด้วยการเขียนภาพจิตรกรรม การสร้างพระพุทธรูปมาทองคำแสดงเรื่องราวพุทธประวัติและชาดก ๕๕๐ ชาดก สร้างรูปเทพยดาทำหน้าที่ดูแลรักษาพระบรมสารีริกธาตุ บรรจุพร้อมเครื่องมงคล เครื่องบูชา สิ่งของมีค่าชนิดต่างๆ ถวายเป็นพุทธบูชา

จากข้อความที่กล่าวมา ทำให้สามารถมองเห็นภาพรวมระยะแรกของการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ที่มีการสร้างห้องกรูในระดับลึกจากพื้นดินใต้ฐานสถูปเจดีย์ รวมถึงการสร้างเรือนแห่งพระบรมธาตุตกแต่งด้วยประติมากรรม และการถวายเครื่องบูชาวัตถุสิ่งของชนิดต่างๆ

สำหรับรายละเอียดและขั้นตอนการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่กล่าวมานับเป็นสาระสำคัญที่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาในดินแดนและสมัยต่างๆ ที่รับนับถือพุทธศาสนา อาทิ มหาปรินิพพานสูตร พงศาวดารมหาวงศ์ คัมภีร์อุปัฏฐก คัมภีร์โลกปัญญูติ พระปฐมสมโพธิกถา เป็นต้น รวมทั้งอาจจะมีข้อความบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับการรจนาหลักฐานประวัติศาสตร์ เป็นบทกล่าวเกริ่นนำเรื่องราวประวัติศาสตร์ชุมชนเชื่อมโยงความศักดิ์สิทธิ์ของท้องถิ่นให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนชมพูทวีป

หลักฐานที่ปรากฏเป็นรูปธรรมของการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ได้แก่ หลักฐานโบราณคดีที่พบในประเทศที่นับถือพุทธศาสนาในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ อินเดีย ศรีลังกา เมียนมาร์ รวมทั้งประเทศไทย ซึ่งปรากฏหลักฐานโบราณคดีตั้งแต่แรกเริ่มประวัติศาสตร์สมัยวัฒนธรรมทวารวดี จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

การประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุสมัยทวารวดี

สำหรับการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของไทยมีปรากฏหลักฐานโบราณคดีในวัฒนธรรมทวารวดีเป็นรูปธรรม ๒ แห่งที่สำคัญ คือ

* กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ (หมวดศาสนาจักร) คัมภีร์มหาวงศ์ (กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๔) ๓๘๑-๓๘๖.

สรุปหมายเลข ๑ ตำบลคูบัว จังหวัดราชบุรี

เมืองโบราณตำบลคูบัว ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของจังหวัดราชบุรี ลักษณะตัวเมืองมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีคูน้ำล้อมรอบ ๔ ด้าน คูน้ำด้านทิศเหนือและทิศตะวันออก เป็นลำน้ำธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ กรมศิลปากรได้ดำเนินการสำรวจโดยมอบหมายให้ ว่าที่ร้อยตรีสมศักดิ์ รัตนกุล ขุดแต่งโบราณสถานจำนวน ๔๔ แห่ง ระหว่างวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ ถึง วันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๖ จากการศึกษาได้จัดแบ่งโบราณสถานออกเป็น ๘ แบบ ส่วนใหญ่เป็นสถูปเจดีย์^๑ ซึ่งได้มีการขุดตรวจที่กลางองค์เจดีย์ทุกองค์

รูปที่ ๑ : สถูปคูบัว หมายเลข ๑

เจดีย์หมายเลข ๑ ตั้งอยู่ริมห้วยคูบัว ห่างจากมุมคูเมืองด้านเหนือไปทางตะวันตก ประมาณ ๓๐๐ เมตร สภาพเดิมมีลักษณะเป็นเนินสูงประมาณ ๓ เมตร กว้างยาวด้านละ ๔ เมตร (รูปที่ ๑)ดำเนินการขุดแต่งระหว่างวันที่ ๒๑ มิถุนายน ถึง ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ ผลการดำเนินงานพบว่า เจดีย์หมายเลข ๑ เป็นเจดีย์ที่ก่อด้วยอิฐ มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสฐานชั้นล่างกว้างยาวด้านละ ๖ เมตร สูง ๑ เมตร รอบรับฐานเพิ่มมุมออกเก็จที่ก่อช่องซุ้มโดยรอบซ้อนกัน ๒ ชั้น แต่ไม่ปรากฏการประดับงานประติมากรรมปูนปั้น สำหรับแผนผังเจดีย์ดังที่กล่าวมา มีความคล้ายคลึงกับเจดีย์หมายเลขที่ ๔๔ อยู่ทอง จ.สุพรรณบุรี^๒

^๑สมศักดิ์ รัตนกุล, รายงานเบื้องต้น การขุดแต่งโบราณสถานเมืองโบราณสมัยทวารวดี ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี(พ.ศ. ๒๕๐๔- ๒๕๐๖), เอกสารอัดสำเนาเย็บเล่ม, ๒๕๐๗, ๖-๑๑.

^๒สมศักดิ์ รัตนกุล, ว่าที่ ร้อยตำรวจตรี, "การเปรียบเทียบซากฐานโบราณสถานที่เมืองโบราณคูบัว กับเมืองเก่าอยู่ทอง และนครปฐม", โบราณคดีเมืองคูบัว, กรมศิลปากร จัดพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ ว่าที่ร้อยตรี สมศักดิ์ รัตนกุล ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๕, ๑๐๒.

รูปที่ ๒ : ผอบสำริดชั้นที่ ๑

รูปที่ ๓ : ผอบเงินชั้นที่ ๒

รูปที่ ๔ : ผอบทองคำชั้นที่ ๓

จากการขุดตรวจตำแหน่งกลางองค์เจดีย์ที่ระดับพื้นดินเดิม พบการก่ออิฐกันเรียงเป็นหลุม ลักษณะคล้ายตาตาราง โดยเว้นช่องว่างที่มุมทั้ง ๔ และช่องหลุมกลาง คือตำแหน่งการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุบรรจุในผอบซ้อนกัน ๓ ชั้น คือ ผอบสำริด ผอบเงิน^๔ และผอบทองคำ (รูปที่ ๒-๔) ลักษณะตาตารางที่จัดวางบริเวณช่องหลุมกลางดังกล่าว มีความคล้ายคลึงกับตารางแผ่นหินที่เรียกว่า ยันตรกละ(Yantragala) โดยสลักหินหรือก่ออิฐเป็นตารางจำนวน ๕ หรือ ๙ ช่องบรรจุสัญลักษณ์หรือสิ่งมงคลชนิดต่างๆ แบบเดียวกับที่ปรากฏประเพณีการวางฤกษ์ของทั้งฝ่ายพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู ที่พบใน อินเดีย ศรีลังกา และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้^๕

เหนือขึ้นไปจากผอบและช่องหลุมกลาง วางคว่ำด้วยแผ่นหินชนวนรูปสี่เหลี่ยมสลักภาพพระพุทธรูปนูนต่ำขนาดข้างด้วยสฤปทรงหม้อบุรณฆฏะ(หม้อน้ำ)และรูปธรรมจักรที่ตั้งอยู่บนเสา (รูปที่ ๕) ลักษณะการวางแผ่นหินบนผอบแบบดังกล่าวสันนิษฐานว่ามีความคล้ายคลึงกับความหมายการปิดผนึกห้องกรุด้วยแผ่นหินรูปสี่เหลี่ยมกำบังให้แน่นหนาปิดชิด ดังที่พบวรรณกรรมพุทธศาสนาสมัยต่างๆ ซึ่งจะปรากฏเป็นรูปธรรมในการสร้างห้องกรุบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

“... ครั้นพระเจ้าทูลฐคามณีอภัย ได้ถวายมหาทานแด่พระภิกษุสงฆ์ตลอด ๗ วัน ครั้นแล้วจึงตรัสแจ้งแก่พระสงฆ์ว่า สิ่งที่ต้องทำในห้องพระบรมธาตุ โยมได้ทำเสร็จไปแล้ว ขอพระคุณเจ้าทั้งหลาย จงปิดห้องพระบรมธาตุเถิด พระสงฆ์จึงสั่งอุตรสามเณร และสมณสามเณร ว่า เธอทั้งสอง

^๔ ผอบสำริดและผอบเงินมีการตกแต่งส่วนฝาผอบ เป็นลายกลีบบัวซ้อนกันเป็นชั้นโดยรอบ

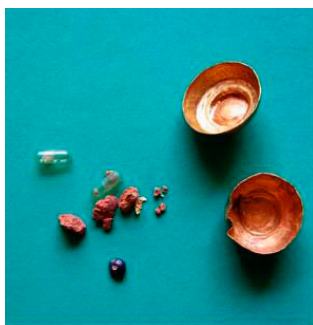
^๕ O' Connor Stanley J., "Ritual Deposit Boxes in Southeast Asian Sanctuaries", *Artibus Asiae*, Vol. 28, 1966 : 53-58.

จงปิดห้องพระธาตุ ด้วยแผ่นศิลา อันมีสีดั่งสีมันชน^๖ ที่เชอทั้งสองนำมาบัดนี้....”^๗

สำหรับช่องที่มุมทั้ง ๔ ไม่ปรากฏการบรรจุวัตถุสิ่งใด สำหรับผอบทองคำชั้นในสุด เป็นผอบขนาดเล็กมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๕ เซนติเมตร ผาผอบที่ส่วนยอด เดิมคงมีการประดับด้วยหินมีค่า เมื่อเปิดผอบพบการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุร่วมกับวัตถุสิ่งของดังนี้ (รูปที่ ๖)

รูปที่ ๕ : แผ่นหินชนวนผอบ

รูปที่ ๖ : พระบรมสารีริกธาตุและวัตถุประกอบปิดเหนือสิ่งของที่บรรจุในผอบทองคำ

- พระบรมสารีริกธาตุ จากรายงานเบื้องต้นพบ ๕ องค์
- ลูกปัดแก้วสีน้ำเงิน สมัยทวารวดี
- ชิ้นส่วนทองคำ ลักษณะเป็นแผ่นขนาดเล็ก สันนิษฐานว่า เป็นทองคำที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ที่ยังมิได้รับการแปรรูป ๑ ชิ้น
- วัตถุสีแดง ลักษณะคล้ายก้อนดิน มีข้อสันนิษฐานว่า อาจจะเป็นดินที่อัญเชิญมาจากสังเวชนียสถาน อันเป็นประเพณีปฏิบัติที่ปรากฏตัวอย่างมากมายในวัฒนธรรม

^๖Law แปลความหมายที่แตกต่างกันว่า “สีทอง” รายละเอียดดูที่ Law,B.C.,(trans), **The Legend of the Topes (Thupavamsa)** (Calcutta : The Royal Asiatic Society of Bengal, 1945), 91.

^๗พระวาจิสสรเถระ, พระคัมภีร์กฎปวงค์ ตำนานว่า ด้วยการสร้างพระสถูปเจดีย์, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางอนุ ทองไข่มุกด์ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๑, ๑๑๕.

พระวาจิสสรเถระ ผู้รจนาพระคัมภีร์กฎปวงค์ เป็นพระเถระที่มีความแตกฉานในพระไตรปิฎก ได้รับการอุปถัมภ์จากพระเจ้าบรมมหาราชที่ ๑ สมัยเมืองโปลงนารูวะ ในศรีลังกา ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ (รัชสมัยพระเจ้าบรมมหาราชที่ ๑ พ.ศ. ๑๗๐๗- ๑๗๔๐)

พม่าสมัยต่างๆ โดยมีวัตถุประสงค์การบรรจุ เพื่อให้การประดิษฐ์พระบรมสารีริกธาตุมีความหมายที่เป็นส่วนหนึ่งของดินแดนศักดิ์สิทธิ์ คือ ดินแดนชมพูทวีป ด้นกำเนิดพระพุทธศาสนา^๔

ประเพณีดังกล่าว อาจเปรียบเทียบกับ “การบรรจุมวลสาร” ที่มีความศักดิ์สิทธิ์และความหมายพิเศษ บรรจุร่วมกันในการสร้างพระพิมพ์และวัตถุมงคล ที่สืบมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

พระธาตุนาดูน อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

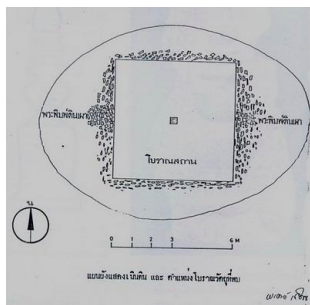
พื้นที่ที่มีการค้นพบการประดิษฐ์พระบรมสารีริกธาตุ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือห่างจากแนวกำแพงเมืองนครจำปาศรีไปราว ๑ กิโลเมตร บริเวณเนินโบราณสถานหมายเลข ๒๙ บนพื้นที่ดินของนายทองดี ประวฤฎา ราษฎรหมู่ที่ ๑ ต.นาดูน อ.นาดูน จ.มหาสารคาม ลักษณะเป็นเนินดินรูปสี่เหลี่ยมมีขนาดกว้างยาว ๖ เมตร เมื่อกรมศิลปากร โดยนายสถาพร ขวัญยืน หัวหน้าหน่วยศิลปากรที่ ๗ ในขณะนั้นได้ทำการขุดแต่งระหว่างวันที่ ๒๘ พฤษภาคม ถึง ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๒ พบว่า เนินดินดังกล่าวเป็นสถูปก่อด้วยศิลาแลงซ้อนกัน ๕ ชั้น มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างยาวด้านละ ๖ เมตร สูงประมาณ ๙๐ เซนติเมตร (รูปที่ ๗-๘) จากการสำรวจเบื้องต้นบริเวณรอบสถูปทั้ง ๔ ด้าน ได้พบพระพิมพ์จำนวนมาก ส่วนใหญ่ชำรุดแตกหัก เนื่องจากการทับซ้อนกัน ที่ด้านทิศตะวันออกจะพบพระพิมพ์หนาแน่นที่สุด^๕ โดยขณะที่ทำการขุดแต่งสถูป มีราษฎรลักลอบขุดเป็นจำนวนมาก จนเจ้าหน้าที่ไม่สามารถควบคุมสถานการณ์และขุดแต่งตามหลักวิชาการได้ กรมศิลปากรจึงทำการขุดตรวจที่ส่วนกลางของพระสถูปเจดีย์

^๔คำอธิบาย ความหมายและข้อสันนิษฐาน ดังกล่าวได้รับคำแนะนำ จาก U Nyunt Han อดีตอธิบดีกรมศิลปากร สาธารณรัฐสังคมนิยมแห่งสหภาพเมียนมาร์ ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง Senior Researcher, SAMEO SPAFA ศูนย์ภูมิภาคด้วยโบราณคดีและวิจิตรศิลป์ วันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๐

^๕พระพิมพ์ที่พบสันนิษฐานว่า ใช้ประดับตกแต่งโดยรอบสถูปทั้ง ๔ ด้าน ลักษณะดังกล่าวเป็นรูปแบบที่ปรากฏในท้องถิ่นบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น อ.กันทรลักษ์ และพระธาตุนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เพื่อสร้างถวายเป็นพุทธบูชาทำนองเดียวกับการบรรจุพระพิมพ์ภายในห้องกรุของสถูปเจดีย์

รูปที่ ๗ : แผนผังพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

รูปที่ ๘ : แผนผังแสดงตำแหน่งการพบโบราณวัตถุ

จากการขุดตรวจที่ตำแหน่งกลางองค์เจดีย์ ในระดับลึกลงจากพื้นดินเดิม ประมาณ ๕๐ เซนติเมตร มีการก่อศิลาแลงกันห้องกรูรูปสี่เหลี่ยม ภายในพบผอบสำริด รูปสถูป ตั้งวางรองบนแผ่นสำริดรูปดอกบัว^{๑๐} ลักษณะผอบสำริดมีขนาดความสูง ๒๔.๔ เซนติเมตร หล่อเป็นรูปสถูปที่มีองค์ระฆังทรงหม้อบุรณฆฏะ(หม้อน้ำ) รองรับส่วนฐาน ทรงระฆัง องค์ระฆังทรงหม้อน้ำเปิดออกได้ ภายในบรรจุผอบรูปทรงกระบอกครอบซ้อนกัน ๓ ชั้น คือ ผอบสำริด ผอบเงิน และผอบทองคำชั้นในสุดบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๑ องค์^{๑๑} รองด้วยแผ่นเงินขนาดเล็กรูปดอกบัว ส่วนยอดสถูปที่แยกขึ้นกับองค์ระฆัง

^{๑๐}การประมวลหลักฐานที่ได้ รวมถึงการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุนานูน สันนิษฐานจากข้อมูลที่ได้จากการขุดแต่งโดย นายสถาพร ขวัญยืน หัวหน้าหน่วยศิลปากรที่ ๗ ในขณะนั้น เนื่องจากมีราษฎรจำนวนมากได้ลักลอบขุด จนเจ้าหน้าที่มีอาจะควบคุมสถานการณ์ได้ วัตถุสิ่งของจึงกระจัดกระจายแยกกันไป รายละเอียดดูที่ สถาพร ขวัญยืน “การขุดแต่งโบราณสถานที่บ้านนาอานูน จังหวัดมหาสารคาม” นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม, ๒๕๒๓) : ๘๓-๘๔.

^{๑๑}พระบรมสารีริกธาตุที่พบมีจำนวน ๑ องค์ ขนาดประมาณเท่าเมล็ดข้าวสารหัก ลักษณะเป็นเกล็ดสีขาวขุ่น อันอาจเปรียบเทียบกับพระบรมสารีริกธาตุที่ปรากฏ คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี ในส่วนของพระบรมสารีริกธาตุประเภทที่แตกย่อยสลายกระจายไปที่ต่างๆที่เรียกว่า วิปุกิณฺหา ธาตุแบ่งออกได้เป็น ๓ ลักษณะ ในที่นี้สันนิษฐานว่า เป็นพระบรมสารีริกธาตุขนาดกลาง ขนาดเท่าเมล็ดข้าวสารหักกึ่งหนึ่ง มหาธาตุ มุขเสน กิณฺหนตฺตมูลมตฺตา มีสีเหมือนดังแก้วมุกดาที่เจียรไนแล้ว ไรตมุตตสทิสฯ กล่าวว่าในคราวแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ มีจำนวน ๕ ทะนาน

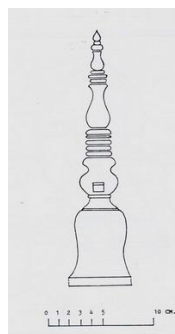
หล่อเป็นปล้องไฉนสลักันด้วยปสิยอดและเม็ดน้ำค้างทรงกลมด้านบน^๒
(รูปที่ ๙-๑๑)

รูปที่ ๙: ผอบสำริดรูป
สถูปจำลอง

รูปที่ ๑๐: ผอบสำริดและผอบ
๓ ชั้นที่บรรจุ

รูปที่ ๑๑: ตำแหน่งการ
ประดิษฐาน

ลักษณะสถูปสำริดชั้นนอกที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ มีความคล้ายคลึงกับแผ่นดินเผารูปสถูป ขนาดความสูง ๑๔.๔ เซนติเมตร ที่ขุดพบภายในห้องกรุ และผอบสำริดที่ราชบัณฑิตยสถาน พบที่ตำบลพงตึก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดกาญจนบุรี

^๒ผอบสำริดที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ถูกแยกส่วนกระจายไป กรมศิลปากรที่ ๗ พบผอบส่วนล่าง ส่วนยอดและผอบที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๓ ชั้น ภาวโรงสำนักงานที่ดิน อำเภอนาดูนเป็นผู้พบ ซึ่งต่อมาได้นำมามอบให้กรมศิลปากร

ครั้นต่อมาในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มีพระชนพรรษาครบ ๖๐ พรรษาได้มีการจัดสร้างพระธาตุนาดูนเจดีย์และพุทธมณฑลอีสาน โดยก่อสร้าง พ.ศ. ๒๕๒๘-๒๕๓๐ บริเวณพื้นที่ใกล้กับที่พบพระบรมสารีริกธาตุ องค์พระธาตุเจดีย์ ออกแบบจัดสร้างจากรูปแบบผอบสำริดชั้นนอกที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ เมื่อการก่อสร้างแล้วเสร็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ ทรงประกอบพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่ขุดค้นพบ พร้อมด้วยวัตถุสิ่งของและแผ่นเงินจารึกประวัติพระธาตุนาดูน ประดิษฐานภายในองค์ระฆังของพระธาตุนาดูนเจดีย์ชั้นบน เมื่อวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๐

เมื่อปีพ.ศ. ๒๔๗๐^{๓๓} ปัจจุบันจัดแสดงในห้องทวารวดี พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร แต่ส่วนยอดได้หักหายไป (รูปที่ ๑๓) รวมทั้งสถาปนาวัตถุพบที่เขาคลังใน อ. ศรีเทพ จ. เพชรบูรณ์^{๓๔} (รูปที่ ๑๕-๑๖) และสถาปนาทรงหม้อน้ำ ที่ปรากฏบนภาพสลักเสมา ทวารวดี ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (รูปที่ ๑๗)

สถาปนาจำลองสำริดชิ้นนอกของพระธาตุนาดูน เมืองครุฑเป็นรูปหม้อบุรณะ ฆฏะ รองรับด้วยส่วนฐานที่หล่อลงเป็นรูปทรงระฆัง ลักษณะดังกล่าวมีความ คล้ายคลึงกับผอบเงินและผอบทองคำจากกรุเนินดิน คินป่า สมัยวัฒนธรรมปยูที่ เมืองศรีเกษตรา^{๓๕} (รูปที่ ๑๔) ซึ่งรูปแบบดังกล่าวอาจได้ให้อิทธิพลเข้ามาทางตะวันตก ของประเทศไทยสมัยวัฒนธรรมทวารวดี ดังปรากฏตัวอย่างที่ ต.พงตึก อ.ท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี ผ่านเมืองสำคัญที่เป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาขณะนั้น คือ เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ก่อนจะเข้ามาปรากฏในภาคตะวันออกเฉียงเหนือคือ พระธาตุนาดูน จังหวัดมหาสารคาม อย่างไรก็ตามการบรรจุผอบที่ครอบซ้อนขึ้น สร้างด้วยวัตถุมีค่า ต่างชนิดกัน อาจเกี่ยวข้องกับประเพณีการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ที่ปรากฏ หลักฐานในวรรณกรรมพุทธศาสนาที่มีความเกี่ยวข้องกับศรีลังกาด้วยอีกประการหนึ่ง

^{๓๓} ตรี อมาตยกุล, “โบราณสถาน เมืองโบราณที่พงตึก” นิตยสารศิลปากร (มิถุนายน, ๒๔๘๐) : ๗๒-๗๓.

^{๓๔} สถาปนาจำลองสำริด วัตถุพบเมื่อปีพ.ศ. ๒๕๓๓ พบบริเวณอาคารที่มุกติศตะวันตกเฉียงใต้ของเขา คลังใน ใกล้กับบันไดด้านทิศใต้ของเขาคลังใน อ.ศรีเทพ จ. เพชรบูรณ์ ข้อมูลจาก รัชชชัย ชื่นไพศาล ศิลป์ นักโบราณคดี อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จ. เพชรบูรณ์ วันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๕๑ ปัจจุบัน สถาปนาจำลองสำริดองค์ดังกล่าวเก็บรักษาอยู่ที่ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จ. เพชรบูรณ์

^{๓๕} ผอบเงินรูปทรงสถาปนา ที่เมืองครุฑรูปหม้อน้ำซ้อนกัน พบในกรุคินป่า สมัยวัฒนธรรมปยู จำนวน ๔ องค์ และผอบทองคำ ๑ องค์ เหนือจากองค์ระฆังคือ จักร ทำเป็นแผ่นวงแหวนซ้อน ๘ ชั้น สันนิษฐานว่าผอบเงินรูปสถาปนาจะประดิษฐาน ที่มุกทั้ง ๔ ของผอบประธานที่กลางห้องกรุ ประกอบด้วย ผอบทองคำรูปทรงเดียวกันและ สถาปนาเงินกะโหลกรูปทรงระฆัง ดุนประดับด้านข้างด้วยรูปพระพุทธรูปในภักทกับ สลับกันด้วยพระสาวกของพระพุทธโคตมะ

สำหรับบัญชีของที่บรรจุและพบที่กรุคินป่า รายละเอียดดูที่ Stargardt Janice, **Tracing Thought through Things : The Oldest Pali Texts and the Early Archaeology of India and Burma.** (Amsterdam : Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, 2000), 51-53. สรุปความจาก Annual Report, Archaeology Survey of India for the Year 1926-27, 176-180.

รูปที่ ๑๒ : แผ่นดินเผารูปสถูป
พระธาตุนาดูน

รูปที่ ๑๓ : สถูปจำลองจากพงดึก

รูปที่ ๑๔ : ผอบเงินรูปสถูป
กรูคินป่า

รูปที่ ๑๕ : สถูปสำริด

รูปที่ ๑๖ : ส่วนยอดและองค์ระฆัง

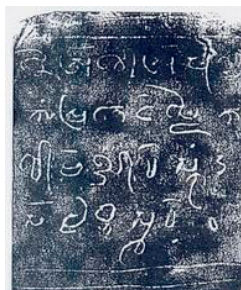
รูปที่ ๑๗ : เสาหินทรายพบที่
เขาค้างใน จ. นครพนม

ในส่วนของพระพิมพ์ดินเผา จำนวนนับหมื่นองค์ที่พบบริเวณรอบสถูปทั้ง ๔ ด้าน ส่วนมากมักแตกหัก เนื่องจากทับถมบริเวณด้านข้างของสถูป ได้มีการศึกษาจัดกลุ่มพระพิมพ์แบ่งออกเป็น ๒๑ กลุ่ม จากการศึกษาค้นคว้าว่า พระพิมพ์ดินเผากรุณาตุน จะมีรูปแบบศิลปกรรมแบบพื้นเมือง รวมทั้งงานศิลปกรรมร่วมสมัยที่ปรากฏในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนี้พระพิมพ์บางกลุ่มยังแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียต้นแบบ ผสมผสานกับวัฒนธรรมทวารวดีจากภาคกลางของประเทศ และวัฒนธรรม

เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร สำหรับข้อความจารึกที่ปรากฏเบื้องหลังพระพิมพ์บางองค์ นั้น เนื้อหากว่าถึงการทำบุญ รวมทั้งระบุชื่อผู้สร้างที่สร้างถวายเป็นพุทธบูชา ลักษณะดังกล่าวมีความแตกต่างจากข้อความจารึกที่ปรากฏเบื้องหลังพระพิมพ์ทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย ที่จะกล่าวถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา^๔ ดังนั้นวัตถุประสงค์การสร้างพระพิมพ์ดินเผา ที่พบบริเวณรอบสถูปพระธาตุนาดูน สันนิษฐานว่า อาจสร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาใช้ตกแต่งประดับรอบสถูป โดยมีรูปแบบฝีมือช่างท้องถิ่นที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดีจากภาคกลาง ที่แพร่ไปยังภาคตะวันออกเฉียงเหนือผสมผสานกับวัฒนธรรมเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร กำหนดอายุจากรูปแบบศิลปกรรมราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๔ – ๑๖ (รูปที่ ๑๘-๑๙)

รูปที่ ๑๘ : พระพิมพ์ดินเผา

รูปที่ ๑๙ : จารึกเบื้องหลัง

รูปที่ ๒๐ : พระพุทธรูปกรุณาดูน
นาคปรกมีฐานตั้งวางได้

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระพิมพ์ดินเผาที่สร้างเป็นรูปพระพุทธรูปนาคปรก เบื้องหลังเป็นรูปทรงสามเหลี่ยมคล้ายใบไม้มีฐานตั้งวางได้ (รูปที่ ๒๐) จะพบเฉพาะภายในบริเวณห้องกรุส่วนกลางสถูป สันนิษฐานว่า คงมีการจัดวางรอบผอบสำริดร่วมกับวัตถุมงคลและของมีค่า อันได้แก่ แผ่นทองคำรูปดอกบัว จากนั้นจึงวางคว่ำด้วยแผ่นดินเผารูปสถูปขนาดใหญ่ (รูปที่ ๑๒) ทรงเดียวกับผอบสำริดที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ คล้ายกับการวางปิดผนึกห้องกรุด้วยแผ่นหิน ดังที่ปรากฏในประเพณีการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ที่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาและหลักฐานโบราณคดี เช่น สถูปคุปบัว หมายเลข ๑ จังหวัดราชบุรี

^๔“อุไรศรี วรตะริน, “จารึกภาษามอญบางหลักในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” โบราณคดีรวมเรื่อง, เอกสารอัดสำเนาเย็บเล่ม (ม.ป.พ), ๕๐๒-๕๐๕.

จึงกล่าวได้ว่า รูปแบบการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ปรากฏในวัฒนธรรมทวารวดี ดังตัวอย่างจากหลักฐานโบราณคดีที่กล่าวมา มีตำแหน่งการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุตามแนวแกนกลางสถูป ในระดับลิ้นจากพื้นดินหรือระดับพื้นดิน ซึ่งเป็นรูปแบบดั้งเดิมของการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ปรากฏในอินเดียและศรีลังกา สำหรับผอบที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ มีรูปแบบที่แสดงให้เห็นถึงการรับอิทธิพลวัฒนธรรมพุทธศาสนาจากอินเดีย ศรีลังกา เมียนมาร์ ซึ่งจะพัฒนาให้กลายเป็นรูปแบบท้องถิ่นในที่สุด

ด้วยเหตุดังกล่าวแบบแผนการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ปรากฏในวัฒนธรรมทวารวดี จึงมีความสำคัญ อันนับเป็นจุดเริ่มแรกของการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในประเทศไทย ที่จะมีพัฒนาการสืบต่อมาในสมัยหลัง

- ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์และเป็นต้นแบบของ “ครู” ทั้ง ๓ ท่าน ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทราวุธ ศาสตราจารย์ ดร.หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ และ ดร.นันทนา ชุตินวงศ์ ที่กรุณาให้คำปรึกษาชี้แนะแนวทางและเป็นกำลังใจที่สำคัญในการศึกษา และขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ที่กรุณาตรวจสอบและแก้ไข การแปลภาษาสันสกฤตและภาษาบาลีในวิทยานิพนธ์และบทความมาโดยตลอด

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ (หมวดศาสนาจักร) คัมภีร์มหาวงศ์**. กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๔.
- ตรี อมาตยกุล, “ โบราณสถาน เมืองโบราณที่พังตึก”. **นิตยสารศิลปากร** มิถุนายน, ๒๕๔๐.
- พระวาจิสสรเถระ. **พระคัมภีร์อุปัฏฐาก** ตำนานว่า ด้วยการสร้างพระสถูปเจดีย์. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางอนุทองไข่มุกด์ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๑.
- สถาพร ขวัญยืน . “ การขุดแต่งโบราณสถานที่บ้านนาตอน จ.จังหวัดมหาสารคาม”. **นิตยสารศิลปากร** ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม, ๒๕๒๓
- สมศักดิ์ รัตนกุล. **รายงานเบื้องต้น การขุดแต่งโบราณสถานเมืองโบราณสมัยทวารวดี ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี(พ.ศ. ๒๕๐๔- ๒๕๐๖)**. เอกสารอัดสำเนาเย็บเล่ม, ๒๕๐๗.
- สมศักดิ์ รัตนกุล, ว่าที่ ร้อยตำรวจตรี. **โบราณคดีเมืองคูบัว**. กรมศิลปากร จัดพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ ว่าที่ร้อยตรี สมศักดิ์ รัตนกุล ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๕.
- อุไรศรี วรตะริน, “ จารึกภาษามอญบางหลักในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”. **โบราณคดีรวมเรื่อง**, เอกสารอัดสำเนาเย็บเล่ม, ม.ป.พ..
- O’Connor Stanley J. “Ritual Deposit Boxes in Southeast Asian Sanctuaries”. **Artibus Asiae**. Vol. 28, 1966.
- Stargardt Janice. **Tracing Thought through Things : The Oldest Pali Texts and the Early Archaeology of India and Burma**. Amsterdam : Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, 2000.
- Law,B.C.,(trans). **The Legend of theTopes (Thupavamsa)**. Calcutta : The Royal Asiatic Society of Bengal, 1945.